

Підсумовуючи, слід підкреслити, що підготовка якісних первинних матеріалів про злочинні порушення бюджетного законодавства, належна їх оцінка, тісна взаємодія між контролюючими органами, слідчими та оперативними підрозділами є важливими умовами успіху в боротьбі з такими злочинами.

Список літератури:

1. Матеріали СУ УМВС України в Харківській області. 2. Волобуєв А.Ф. Аналіз первинного матеріалу про розкрадання майна в сфері підприємництва при порушенні кримінальної справи // Право України. – 1999. – № 4. 3. Міліція України. – №3. – 2000. 4. Інструкція по організації діяльності органів попереднього слідства в системі МВС України та взаємодії їх з іншими службами органів внутрішніх справ України в розкритті і розслідуванні злочинів (затв. Наказом МВС України № 745 від 25.11.92 р.). 5. Матусовский Г.А. Экономические преступления. Криминалистический анализ. – Харьков, 1999.

Надійшла до редколегії 21.05.2000

*Н.П. Дригваль,
ад'юнкт Луганського інституту внутр.справ*

До поняття тіньової економіки

Проблемам тіньової економіки приділяється велика увага в науковій літературі й ЗМІ. Проте загостреність цієї теми не тільки не зменшилася, а, навпаки, щороку зростає у зв'язку зі спробами стабілізації економіки, що здійснюються в Україні. Як це не парадоксально, але бракує реальної статистики з цієї проблеми. Вважається, що в 1994 р. частка неконтрольованої грошової маси в Україні складала 24,7 %, а на цей час, за даними Інституту Росії НАН України, обсяг валової продукції та доданої вартості, створеної в тіньовій економіці, складає в Україні понад 50 % ВВП. Беручи до уваги значний рівень прибутків у сфері тіньової економіки, а також більш значну питому вагу фінансових ресурсів, що перебувають під контролем «тіньовиків» і мають неофіційний обіг у галузі торговельно-посередницьких і кредитних операцій, експерти вважають, що складова тіньової економіки істотно перевищила 50 % [1, с. 22].

Критичний рівень, який, за західними оцінками, становить 30-35 % ВВП, як видно з наведених даних, у нашій країні вже перевершено. За таких масштабів вплив досліджуваного феномена на всі сторони суспільного життя надзвичайно високий, а його роль в економіці важко переоцінити. Деякі фахівці стверджують, що до тіньового сектора залучено практично все населення України – через позабанківський обіг грошових коштів, неліцензовану вуличну та базарну торгівлю, приховане

безробіття, «дику» приватизацію, ухилення від сплати податків і зборів, а також корупцію. За експертними оцінками зайнятості населення України в тіньовому секторі, найбільшу частку в ньому складає молодь, що є найнебезпечнішим наслідком розширення тіньової економіки в державі, оскільки концентрація молоді в тіньовому секторі перешкоджає отриманню достатнього рівня освіти та професійної підготовки, зумовлює формування викривленої системи цінностей. Проте говорити лише про недоліки тіньової економіки – означає показати свою необізнаність з економічними та політичними перетвореннями пострадянського суспільства, які відбуваються, тому що тіньова економіка – явище багатогранне, яке має разом із негативними аспектами також і позитивні. Досить сказати про те, що при падінні обсягів виробництва та зростанні безробіття «тіньова економіка стала захисником для частини трудящих і пенсіонерів, які не одержують своєчасно зарплату й пенсію. Вона об'єктивно відіграла роль клапана, через який відбувся скид потенційного політичного вибухонебезпечного тиску на уряд значної частини населення України» [2, с. 127].

Про необхідність подолання процесу тінізації економіки говорять усі сучасні економісти, юристи, політики, державні діячі та багато інших, викладаючи причини появи такого феномена та можливих заходів боротьби з ним. Однак для створення реально діючої програми скорочення частки тіньової економіки в офіційній (саме скорочення, а не боротьби чи ліквідації бо, як показує світовий досвід, це практично неможливо), треба дати чітке визначення, що мається на увазі під таким явищем, як тіньова економіка.

Аналогічно будь-якому науковому поняттю визначення тіньової економіки має будуватися з урахуванням цілей і завдань дослідження. У цьому плані воно повинне слугувати розробленню *цілеспрямованих* заходів для переведення економіки з тіньової в офіційну. Цілком очевидно, що розростання сектора тіньової економіки стало лише наслідком ряду економічних, політичних і законодавчих помилок, усунути які необхідно не стільки за допомогою жорстких каральних заходів, скільки шляхом поступового реформування законодавчої системи й організації управління економічною системою в цілому. Однак через розмитість і невизначеність поняття тіньової економіки ні про яку програму не може йти мова, бо в такому разі не можна чітко визначити заходи, необхідні для усунення негативного явища.

Не намагаючись досягнути неосяжне та проаналізувати весь численний масив праць, у яких дається визначення тіньової економіки, зупинимося на одній, найбільш насиченій логічними суперечностями й нехтуванням усталеною науковою термінологією. Це робота А.В. Шестакова «Тіньова економіка» («Теневая экономика»), опублікована як навчальний посібник. У ній уміщено таке досить об'ємне визначення: «Тіньова економіка – це неконтрольований суспільством сектор сусп-

ільного відтворення у ході виробництва, розподілу, обміну та споживання економічних благ і підприємницьких здібностей, приховуваних від органів державного управління й контролю економічних відносин між господарюючими суб'єктами щодо використання державної, недержавної та кримінально нажитої власності з метою здобування наддоходів і надприбутку для задоволення особистих та групових потреб невеликої частини населення країни» [3, с. 18-20].

На думку А. В. Шестакова, витoki тіншової економіки зумовлені як кримінальними, так і некримінальними типами відносин. «Перше джерело – це самостійні економічні відносини між окремими громадянами та їх неформальними об'єднаннями, які ставлять за мету задовольнити особисті потреби та потреби, які не реєструються і не враховуються державою. Друге джерело. Тіншову економіку живить усталена система неформальних *фіктивних економічних відносин* (курсив мій – Авт.), що забезпечують задоволення корисливих інтересів за рахунок недосконалості діючої і такої, що складається, системи господарювання.

Неформальна економіка – економічна діяльність, яка ґрунтується на неформальних міжособистісних зв'язках. Найбільша небезпечність такої економіки полягає в тому, що відбувається зрощування бізнесу й апарату державних чиновників, зростає корупція, спостерігається лобювання інтересів окремих підприємців.

Фіктивна економіка схожа за сутністю з неформальною економікою, але в ній «світлова» частина економічної діяльності є повністю чи частково фіктивною та слугує прикриттям для здійснення фактично тіншової діяльності.

Третє джерело. Тіншову економіку живить система кримінальних відносин («чорна економіка»), які базуються на зловживаннях службовим становищем або на корисливому насильницькому вторгненню у виробничу та розподільчу сфери економіки. До неї відносяться всі види діяльності, які виключені з офіційного економічного життя: розкрадання, корисливі посадові та господарські злочини, наркобізнес, азартні ігри, проституція, грабежі, розбої, крадіжки особистого майна, вимагательство тощо» [3, с. 19-20].

Почнемо з того, що, незважаючи на існування в марксистській політекономії терміна «суспільне відтворення», теоретично та практично воно не контролюється і не керується в цілому суспільством безпосередньо. Контроль як один з елементів управління економікою здійснюється державою в особі уповноважених на те органів. Оскільки функція державного контролю може реалізовуватися тільки в межах чинного законодавства, думка автора про можливість «контролю економічних відносин між господарюючими суб'єктами» – справжній нонсенс.

Так само непереконливе засудження порядку «здобування наддоходів і надприбутку для задоволення особистих та групових потреб не-

великої частини населення країни. Поняття «наддоходи» («надприбуток») відносно, воно визначається не стільки місцем суб'єкта в економічній системі, скільки економічною ефективністю тієї чи іншої діяльності. В умовах приватної та корпоративної власності ці доходи і йдуть на задоволення особистих та групових потреб невеликої частини суспільства. Основна ж частина одержує частку в цих доходах через встановлену систему оподаткування.

Зазначений порядок поширюється і на підприємства державної власності, де власниками прибутку є не держава і не суспільство в цілому, а конкретний трудовий колектив, який після відрахування в дохід держави частки прибутку рештою розпоряджається сам і вирішує, що направити на розширення виробництва, а що на споживання.

Також видається недопустимим використання таких понять, як «неформальні, фіктивні економічні відносини». Економічні відносини або є, або їх немає. Фіктивних економічних відносин у природі не існує. Сам факт «задоволення корисливих інтересів за рахунок недосконалої діючої системи господарювання» не позбавляє їх економічної природи.

Алогічна можливість існування «неконтрольованої державними органами господарської діяльності, прибуток від якої повністю чи частково приховується суб'єктом господарювання від оподаткування». Якщо держава дійсно контролює діяльність, то вона контролює також обсяг одержаного прибутку, інакше це не контроль, а типовий випадок безконтрольності.

Видається аморфним термін «неформальна економіка», що означає діяльність, яка базується на «неформальних міжособистісних зв'язках». За своєю сутністю це більше ніж формалізована економіка, бо зрощування бізнесу з апаратом державних чиновників відбувається в рамках саме існуючої правової регламентації господарської діяльності. У цьому полягає основна трудність виявлення корупції.

Так само дискусійна позиція автора з приводу третього джерела тіньової економіки. Те, що він розуміє під «чорною економікою» (розкрадання, розбої, грабежі тощо), не тільки не живить тіньову економіку, але навпаки – є деструктивним її елементом, як і економіки в цілому. «В основі розкрадання відсутній процес творення благ для суспільства – головне, що визначає поняття економіки. Сутність розкрадання – у позаекономічному протиправному переміщенні цінностей від одного власника до іншого. А тіньова економіка – діяльність по *створенню* товарів та послуг, і це є головною визначальною ознакою її в системі економічних злочинів» [2, с. 23].

І зовсім непрофесіональним слід назвати виділення автором у різні групи: 1) розкрадань; 2) грабежів, розбоїв, крадіжок особистого майна; 3) вимагательства, оскільки, як виходить із теорії кримінального права, крадіжка, грабїж, розбїй, вимагательство – це форми розкрадання.

У плані державного впливу на тіньову економіку видається необх-

їдним зосередитися на головних її складових. Тому навряд чи в Україні сьогодні доцільно сьогодні так широко трактувати тіньову економіку, як це робиться на Заході, де до неї відноситься так звана «праця на себе» та «сектор домашніх господарств». У ньому товари (послуги) виробляються тільки для потреб власного споживання самих же виробників. В Україні до цього сектора відносять роботу дрібних землевласників на присадибних, приватних і орендованих ділянках. За офіційними даними, на 1 вересня 1999 року в Україні було приватизовано близько 50 тис. об'єктів земельної власності (присадибних ділянок, дач, земельних паїв) [4, с. 56-61]. Здебільшого суб'єкти господарювання, які працюють на базі дрібної приватної земельної власності, не стають учасниками ринкових трансакцій (купівлі-продажу). У розвинених зарубіжних країнах доходи таких землевласників намагаються розрахувати за рядом прямих і непрямих показників.

Здійснювані спроби встановити податки з присадибних ділянок здатні призвести до тих наслідків, які були в недалекому минулому, коли масово вирубувалися плодови дерева та кущі. У теперішній час домашні господарства навіть в умовах невизначеності перехідного періоду в нашій країні виявляються досить стійкими і забезпечують людину продуктами харчування. З огляду на вищесказане видається обґрунтованою позиція, що невіднесення цього сектора до сфери тіньової економіки в економічній ситуації, яка склалася, не загрожує національній безпеці України. Отже, допустимо підвести такий *підсумок*: для розроблення заходів протидії тінізації економіки суттєво важливим є правильне визначення тіньової економіки і компонентів, які до неї входять. Зокрема, тіньова економіка включає в себе:

1) *непідзвітну економіку* – діяльність по виробництву продукції, виконанню робіт, наданню послуг, результати якої повністю не відображаються в офіційній статистиці й унаслідок цього не оподатковуються в рамках установленої системи оподаткування. Прикладом є заняття підприємницькою діяльністю без державної реєстрації. Різновидом непідзвітної економіки є також і та ситуація, коли результати господарчої діяльності відображаються в офіційній статистиці лише частково (заниження об'єкта оподаткування) і тому не повністю оподатковуються;

2) *напівлегітимну економіку*, що припускає легальну економічну діяльність, яка враховується державою і оподатковується, але не в тій формі і не в тих розмірах, котрі встановлені чинним законодавством. Для виконання даної діяльності встановлено спеціальний порядок ліцензування та інші ставки оподаткування.

У даному випадку відбувається реєстрація суб'єкта підприємницької діяльності в порядку, установленому законодавством, однак суб'єкт під виглядом законної діяльності (або нарівні з нею) займається підприємницькою діяльністю, для здійснення якої необхідний спеціальний дозвіл (ліцензія), без наявності такого (продаж мисливської і спортивної зброї,

алкогольних напоїв, тютюнових виробів) і сплачує податки за заниженими ставками.

До даної категорії також можна віднести протиправне отримання пільг щодо оподаткування і умов діяльності;

3) *кримінальну економіку* – заборонену законом діяльність по виробництву товарів, наданню послуг, яка за своїми загальними характеристиками не відрізняється від звичайної економічної діяльності. Законодавець кваліфікує її як кримінальну, кримінально карану через те, що вироблювані блага є суспільно небезпечними. До кримінальної економіки відносяться: виготовлення і збут наркотиків, порнопродукції, проституція і т. ін.

Із вищезазначеного можна зробити висновок, що для виділених нами складових тіншової економіки спільним є таке: 1) в основі кожної з них лежить насамперед економічна діяльність; 2) невіддільною ознакою є неналежне виконання вимог податкового законодавства (або його невиконання взагалі); 3) результати цієї діяльності повністю чи частково не знаходять свого відображення в показниках валового внутрішнього продукту і валового національного доходу.

Виходячи із викладеного, доцільно сформулювати таке визначення: *тіншова економіка* – це легальна економічна діяльність по виробництву товарів і наданню послуг, результати якої повністю не оподатковуються або оподатковуються, але частково, або не в тій формі та не в тих розмірах, які встановлені законодавством, і як наслідок – повною чи не повною мірою не знаходять свого відображення в показниках валового внутрішнього продукту і валового національного доходу; а також економічна діяльність, яка забороняється законом і повністю приховується від державного обліку й оподаткування.

Запропонований поділ тіншової економіки і таке її визначення має не теоретичне, а суто практичне призначення, оскільки кожен із різновидів, у силу своєї специфіки, вимагає розроблення притаманної саме йому концептуальної програми, що включає законодавчі, економічні й організаційні заходи, які б зробили, врешті-решт, невивідною тіншову діяльність.

Список літератури:

1. Тіншова економіка і корупція в Україні // Розбудова держави. – 1998. – № 9-10.
2. Теневая экономика: Опыт криминологического исследования / А.А. Горшак, Э.А. Дидоренко, В.М. Иванов, Б.Г. Розовский. – Луганск: РИО ЛИВД, 1997.
3. Шестаков А.В. Теневая экономика: Учебное пособие. – М., 2000.
4. Теневая экономика и ее влияние на структурную трансформацию украинского производства // Экономика Украины. – 2000. – № 10.

Надійшла до редколегії 16.10.2000